

HİTİTÇE ÇİVİ YAZILI METİNLERDE DOKUMACILAR

Turgut Yiğit*

Özet

Hititçe çivi yazılı belgelerde az sayıdaki kayıtlarla hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz dokumacıların Hitit kültüründeki yerini yeterince ortaya koyabilme imkanına sahip değiliz. Hititçe karşılığını bilmediğimiz dokumacı sözcüğünün söz konusu belgelerde ^{LÜ(MEŞ)}UŞ.BAR ideogramıyla gösterildiğine tanık olmaktadır. Kanunlar, antlaşmalar, ritüel ve bayram metinleri gibi değişik içerikli belgelere göre toplumda farklı statülerde izlenebilen ve günümüzde de geçerli olan mesleğin devamına yönelik uygulamalar içinde olan dokumacılar, üretime olan katkıları dolayısıyla Hitit ekonomik sisteminde de önemli bir yer işgal ediyor olmalıydılar.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Dokumacılar, Çivi Yazısı, Anadolu, Hattusa, Hatti

Abstract

Weavers in the Hittite Cuneiform Texts

History and culture of the Hittites are known from cuneiform tablets which were excavated from the Hittite capital Hattuša, located near the modern Boğazkale. The word 'weavers' in the Hittite texts was mentioned as ideogram of ^{LÜ(MEŞ)}UŞ.BAR. The texts including the expression of ^{LÜ(MEŞ)}UŞ.BAR are fragments or their contents are not suitable to provide broad information about the weavers, so it has not been possible to assess their role in the Hittite socio-economic life. According to the results of studies on the Hittite texts related to the weavers, the craft of weaving was put into practice in the Hittite towns by free men or probably sometimes by slaves. This profession sometimes found a special place in the palace and perhaps among temple staff. However, it was also identified with much lower status in social life.

Key -words: Hittite, Weavers, Cuneiform, Anatolia, Hattusa, Hatti

Hitit toplumsal yaşantısında dokumacılık işini yürüten zanaatçıların nasıl bir yer tuttıklarını inceleyerek küçük bir yönüyle de olsa Hitit kültürüne ışık tutmayı amaçlayan çalışmamızın sınırları olarak, aynı zamanda başlıkta da belirtildiği üzere dayanağımızı oluşturan Hititçe çivi yazılı belgeleri seçmiş bulunuyoruz. Hitit tarihi ve kültürüne ilişkin araştırmalarda şüphesiz başlıca kaynağı teşkil eden söz konusu belgelerin bir çoğunda karşımıza çıkan kumaştan imal edilmiş giysi isimlerine karşılık, dokumacılık mesleğini karşılayan sözcükler sadece ideogram değerleriyle, o da sınırlı

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, DTCF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

sayıda olmak üzere görülmektedirler. 'Dokumacı'nın karşılığı olarak LÚ/MUNUS UŞ.BAR¹ ve ayrıca bir de 'kumaş imal eden' anlamında LÚ EPI□ GADA² saptanmaktadır.

Hititçe çivi yazılı metinlerde dokumacılarla ilgili metinlerde yer alan az sayıdaki ve bunlarında önemli kısmının doğrudan onlara ilişkin bilgiler sunmaktan uzak olduğu kayıtlar incelendiğinde, maalesef bu zanaatçıların Hitit kültürü ve toplumsal yaşamı içindeki yerine dair yeterli bilgiye ulaşamamaktayız. Söz konusu zanaatçıların o zamanki günlük yaşamda mesleklerini nasıl icra ettiklerini tüm yönleriyle ortaya koymak bu nedenle mümkün değildir. Ancak elimizdeki kayıtların doğrudan verdiği bilgiler ve bunların yorumlanmaları suretiyle dokumacıların Hitit kültüründeki yerine dair bazı küçük saptamalar yapılabilmektedir.

Anadolu'da neolitik çağa değin geriye gittiği bazı buluntularla saptanabilen³ dokumacılık işini bir meslek olarak yürüten kişilerin kentlerde mesleklerini icra ettikleri yolunda belgelerde ifadeler varken, bunların kırsal kesimde de aynı işi yapıp yapmadıkları sorusu cevapsız kalmaktadır. Şüphesiz, hem kırsal alan yerleşmelerinde hem de kentlerde o dönem koşulları içinde günlük ihtiyaçların çoğunlukla kapalı ekonomik yapıda⁴ ev içinde karşılandığı gerçeği göz önünde bulundurularak dokumacılığın da küçük çaplı olmak üzere evlerdeki işliklerde yapılmış olması gerektiği dışında, kırsal alan yerleşmelerinde profesyonel olarak bu işin yürütülmemiş olabileceği, Hitit tarihine ve kültürüne ait olmak üzere ortaya konulan çalışmaların sonucunda tanınan Hitit kent ve kırsal yaşamına, ekonomisine dair bilgiler göz önüne alındığında söylenebilir. Dokumacıların profesyonel anlamda mesleklerini kentlerde yürüttüklerinin Hititçe çivi yazılı kaynaklardaki kanıtları söz konusu olduğunda ileri sürebileceğimiz pek fazla belge yoktur. Hitit kanunlarında kutsal nitelikleriyle tanınan kentlerden Arinna ve Zippalandalı dokumacılara daha önce tanınmış olan bazı ayrıcalıkların kaldırıldığını bildiren madde⁵ bu açıdan ele alınabilir. Bu kanun maddesinde Arinna ve Zippalanda kentinden dokumacıların evi, ortakları ve ev halkının şahhan ve luzzi yükümlülüklerinden muaf oldukları, ancak bu muafiyetin ev halkı ve ortaklar için devam etmeyeceği vurgulanmaktadır. Hitit kanunlarında yer alan ve başka örneğine de rastlanmayan bu durumun ifade edildiği satırlar, burada söz konusu olan

¹ J.Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952, 300; F.P.Daddi, *Mestieri, professioni e dignita nell'Anatolia ittita*, Roma 1982, 50; Ch.Rüster-E.Neu, *Hethitisches Zeichenlexikon (HZL)*, Wiesbaden 1989, 359.

² J.Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch, I.Ergänzungsheft*, Heidelberg 1957, 26; Daddi, *Mestieri*, 52; Rüster-Neu, *HZL*, 363. GADA ideogramının karşılığı olarak 'keten' verilmesi dolayısıyla (Friedrich, aynı yer ve Rüster-Neu, *HZL*, 318) L²EPIŞ GADA'nın karşılığı olarak 'keten dokuyucu' da kabul edilmektedir.

³ U.Esin, *İlk Üretimciliğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa II*, İstanbul 1981, 56-57.

⁴ H.Klengel, "The Economy of the Hittite Household (É)" *Oikumene* 5(1986), 23 vd.

⁵ Hitit Kanunları madde 51. KBo VI 3 III 3-6; KBo VI 9 I 1-5.

zanaatkarların kültle ilgili oldukları ve tapınakta görevli oldukları yolunda⁶ ya da Arinnalı ve Zippalandalı dokumacılar tarafından muafiyetlerin sona erdirilmesinin Hititlerin Anadolu kentleri üzerindeki ekonomik baskılarının bir göstergesi olduğu⁷ gibi farklı yorumlanmaktadır. Ancak burada konumuz açısından önemli olan, her ne kadar sadece iki kentin adı geçiyorsa da, Hitit kentlerindeki söz konusu zanaatkarın faaliyetlerini sürdürüyor olduğunun belgelenmesidir. Bunların yaptığı işin önemli bir ekonomik değer ifade ettiği hem bu konunun kanunlara yansımaları ile hem de yansıdığı şekliyle, yani dokumacıların bazı ayrıcalıklara sahip olduklarının vurgulanmasıyla ortadadır. Nitekim sonradan yapılan söz konusu ayrıcalıkların iptalleri bizzat dokumacıları kapsamamaktadır. Dokumacılarla ilgili olmak üzere aleyhlerine kanunlarda yapılan bu yeni düzenlemelere rağmen, yine de üretime yönelik zaman ve işgücü kaybetmemeleri için doğrudan onlarla ilgili alınmış önceki kararlar devam etmektedir.

Diğer meslek gruplarıyla birlikte dokumacıların da buldukları yerde üretime katkılarının ve belki içinde oldukları ekonomik sistemin kesintiye uğramaması için yine önlemler alındığı . yolunda yorumlanabilecek kayıtlar bulunmaktadır. II.Murşili zamanına ait olmak üzere Hapallalı Targaşnallı ile yapılan antlaşma⁸ ve yine aynı Hitit kralı zamanına ait Mira-Kuwaliya kralı Kupanta-Kurunta ile yapılan antlaşmanın⁹ birbirinin hemen hemen aynı olan kaçaklarla ilgili kısımlarında¹⁰, söz konusu vassal devletçiklerden Hatti ülkesine, yapması gereken işleri yapmadan, herhalde yerel otoriteye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeden kaçan, aralarında dokumacıların da sayıldığı zanaatçıların Hitit büyük kralı tarafından iade edileceği hükmü yer alır. Antlaşmaların ilgili kısmında “işini teslim etmeyen zanaatçı” ifadesi bilhassa vurgulanmaktadır. Aksi halde söz konusu antlaşmaların diğer hükümlerine göre, büyük kral vassal devletçikten Hatti ülkesine olan kaçakları iade etmeyecektir. Antlaşmalardaki üzerinde durduğumuz bu ifadeler, Hitit ülkesindeki aralarında dokumacıların da bulunduğu zanaatçıların üretim ilişkilerindeki yerlerine ilişkin fikir verebildiği gibi, bir başka açıdan ^{LU(MES)}UŞ.BAR’ın(dokumacıların) tüm Hitit ülkesinde bu mesleği icra ettikleri yolunda da yorumlara temel oluşturur.

⁶ E.Neufeld, *The Hittite Laws*, London 1951, 17 n. 64, 167; F.Imparati, *Hitit Yasaları*, çev. E.Özbayoğlu, Ankara, 1992, 222; H.A.Hoffner, *The Laws of the Hittites, A critical edition*, Leiden-New York-Köln 1997, 192.

⁷ A.Ünal, “Orta ve Kuzey Anadolu’nun M.Ö. 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunları,” *Anadolu* 22(1989), s.23; A.Ünal, “Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin Akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar,” *Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul 1995, 372.

⁸ KBo V 4 (CTH 67)

⁹ KUB VI 44 (CTH 67)

¹⁰ KBo V 4 I 39-40 (Bak. J.Friedrich, *Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache*, 1.Teil (SV I),Leipzig 1926, 58-59; G.Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996, 66); KUB VI 44 41-42 (Bak. Friedrich, SV I, 140-141; Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, 75)

Günümüzde olduğu gibi Hitit ülkesinde de zanaatçıların mesleklerinin devamını yanlarında yetiştirdikleri çıraklarla sağladıkları yine bir kanun maddesiyle anlaşılmaktadır. Dokumacının da aralarında sayıldığı marangoz, demirci, derici, keçeci gibi zanaatçının yanına eğitilmek üzere bir kişinin oğlunu vermesini konu alan kanun maddesinin¹¹ son cümlesindeki iyi okunamayan bir yer dolayısıyla farklı anlamlar yüklense de¹² bu kanun maddesiyle ilgili olarak bizim açımızdan önemli olan, dokumacıların yanlarına aldıkları çırağı eğitmek suretiyle mesleklerinin devamını sağladıklarının anlaşılıyor olmasıdır.

Bu meslek erbabının Hitit toplumu içindeki sosyal statüsüne ilişkin olmak üzere de yine belgelerden edinilen bazı bilgiler fikir verebilmektedir. Yine başka meslek isimleriyle birlikte bir dokumacının da sayıldığı kanunların bir maddesinde¹³ zanaatçıların satın alınması halinde ödenecek ücret belirtilmektedir. İfade çok açık değil ve bu konuya açıklık getirebilecek herhangi bir kayıt da belgelerde yoktur. Burada bahse konu olan meslekleri yürütenlerin özgür kişiler olamayacakları hemen akla gelmektedir¹⁴. Kanun maddesinde köle sözcüğü kullanılmamakta beraber, bir köle satışı düşünülebileceği gibi, aksi halde yani herhangi bir köle söz konusu olmasa da, dokumacıların ve bunun yanı sıra diğer bazı meslek erbabının satın alınması söz konusu olmaktadır.

Bizim metinlerde hep dokumacı karşılığı olarak rastladığımız ^{LÚ}UŞ.BAR değil, ancak yine 'dokumacı' karşılığıyla da verilen ideogram ^{LÚ}EPI□ GADA, geçtiği metinde¹⁵ Kaşkalar'ı küçümsemek için kullanılmıştır¹⁶. Kaşkalar burada 'dokumacı/keten dokuyucu ve domuz çobanı' nitelemesiyle aşağılanmaktadır. Bu her ne kadar genellemeye imkan tanımayan tek bir kayıt da olsa, dokumacılığın farklı bir bağlamda ya da belki belli bir çeşidinin sosyal statüsü düşük bir iş olarak kabul edildiği düşüncesini uyandırmaktadır.

¹¹ Hitit Kanunları madde 200b, KBo VI 26 27-31.

¹² Söz konusu kanun maddesinin son cümlesinde tam olarak okunamayan bir yerde cümleye olumsuz anlam veren ?-UL'un görülmek istenmesi temelinde farklı yorumlar yapılabilmektedir. Bak. İmparati, *Hitit Yasaları*, 185; Hoffner, *The Laws of the Hittites*, 159 dn. 573 , 227.

¹³ Hitit Kanunları madde 176b, KBo VI 26 II 23-26. İmparati, *Hitit Yasaları*, 164-165; Hoffner, *The Laws of the Hittites*, 140-141

¹⁴ F.İmparati, "Private Life Among the Hittites," *Civilizations of the Ancient Near East*, vol I, New York 1995, 581'de de aynı düşünce vardır.

¹⁵ KUB XXIV 3. Bu metin II.Murşili zamanına ait bir dua metnidir.

¹⁶ Metnin ilgili satırlarında (KUB XXIV II 38-39) doğrudan dokumacılarla (ya da keten dokuyucularla) ilgili bir bilgi olmayıp, ^{LÚ}EPIŞ GADA Kaşkalar'la ilgili bir terim olarak da görülebilir.

Dokumacıların sosyal statüsüne ilişkin fikir verebilecek başka belgeler ise ritüel ve bayram metinleridir¹⁷. Dokumacılar ritüel metinlerde de hem erkek(^{LÜ}UŞ.BAR) hem de kadın(^{MUNUS}UŞ.BAR) dokumacılar olarak geçmektedirler. Burada sözü geçen kadın dokumacılar şüphesiz kırsal alan yerleşmelerinde ve kentte evinde kendi evinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu işi yaptığı tahmin edilebilen kadınların dışında, çalışmamızın asıl konusunu oluşturan, erkek dokumacılar gibi profesyonel anlamda dokumacılık yapanlar olarak düşünülmelidir. Kadın ve erkek dokumacılar yeni bir sarayın inşası dolayısıyla yapılan ritüelde yeni saraya giriş bölümünde aldıkları rol dolayısıyla görülürler¹⁸. Bu belgelerden dokumacılık hakkında bilgi edinmek mümkün olmamakla birlikte bu meslek ismiyle anılan grubun ritüellerde rol alması belki de bu işle doğrudan uğraşmayan ancak bu meslek adını unvan ya da grup ismi olarak taşıyan kişilerin tapınakta ya da sarayda bulduklarını veya en azından ritüellerde rol alabilecek bir toplumsal statüye sahip olduklarını göstermektedir.

Dokumacıların belki de bir grup olarak tapınakta ya da sarayda bulunuyor olmaları olasılığına dayanarak, 'bunların bir lideri olabilir miydi?' sorusuna bir bağış belgesinde geçen bir unvan yanıt oluşturabilir. Kral Arnuwanda ve kraliçe Aşmunikal'e ait bağış belgesinde 'dokumacıların başı' (UGULA ^{LÜ.ME□}U□.BAR) unvanını taşıyan Hantapi adında biri geçer¹⁹. Metne göre Hantapi, Parkalla şehrindeki sarayda kralın babasının evinde görevli olmalıdır. UGULA ^{LÜ.MEŞ}UŞ.BAR'la ilgili bu kayıt, bu unvanı taşıyan kişinin dokumacılıkla doğrudan bir ilgisi olup olmadığı yolunda her hangi bir bilgi vermemektedir. Sadece bir unvan, belki idari bir unvan olabileceği gibi, sarayda görevli olabilecek dokumacıların(?) başı, yöneticisi konumundaki kişi de olabilir.

Hitit tarihi ve kültürünü tanıma ve aydınlatmada başlıca dayanağımız olan Hititçe çivi yazılı belgelerin, yazıldıkları çağlardaki hangi olay ve olguların nasıl ve neden yazıya geçirildiği konusuyla yakından ilgili olmak üzere ortaya çıkan toplumsal yaşantıya ve kültürün farklı yönlerine ilişkin bilgiler sunmadaki sınırlılığı, yukarıda da belirttiğimiz gibi dokumacıların bu bağlamda daha iyi tanınmasına imkan vermemektedir. Dokumacılığın, kırsal alandaki küçük yerleşmelerde ve kentlerde söz konusu dönemlerin kapalı sosyal ve ekonomik yapısı içinde yaygın bir uğraş olarak sürdürüldüğü kabul edilmekle beraber, profesyonel anlamda da kentlerde bu mesleği

¹⁷ Dokumacıların geçtiği ritüel ve bayram metinleri şunlardır: KBo XIV 14 2; KUB X 18 V 7; KUB X 87 10; KUB XII 63 öy. 14; KUB XXIX 1 II 13=KUB XXIX 2 II 5; KUB LI 23 öy. 8;

¹⁸ KUB XXIX 2 II 5=KUB XXIX 1 II 13. İlgili satırların transkripsiyonu ve tercümesi için bak. B. Schwartz, "A Hittite Ritual Text," *Or.* 16(1947), 28-29. Tercüme için bak. A.Goetze, "Hittite Rituals Incantations and Description of Festivals," *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament(ANET)*, ed. by J.B.Pritchard, Princeton 1969, 357. Bu metinlerden KUB XXIX 2 II 5'te ^{MUNUS.MEŞ}UŞ.BAR ve ^{L7.MEŞ}UŞ.BAR geçiyorken, paralel metinde ^{L7.MEŞ}UŞ.BAR yerine şüphesiz yine dokumacı anlamında ^{L7.MEŞ}BAR.DUL₃ (ancak tam karşılığı 'ustalaşmış adamlar') (Daddi, *Mestieri*, 619'da indekste ^{L7}MAŞ.DIB olarak, Schwartz, *Or.* 16[1947], 29 ve Goetze, *ANET*, 357'de aynı karşılıkla kullanılmıştır) ideogramı yer almaktadır.

¹⁹ KBo V 7 ay. 27. Metin için bak. K.K.Riemschneider, "Die hethitischen Landschenkungsurkunden," *MIO* VI/3(1958), 350-351.

yapanların olduğu ortaya çıkmaktadır. Dinsel açıdan önemli olarak tanınan kentlerdeki ayrıcalıklarıyla anılmış olmaları, bayram ve ritüel metinlerde karşımıza çıkmaları, buna karşılık özgür olmayan kişiler tarafından da sürdürülebildiğinin belli olması ve bu mesleği ifade eden ideogramı da içeren terimlerin idareci unvanı olarak kullanılmış olmasıyla farklı sosyal statülerde karşımıza çıkan dokumacıların, Hitit ülkesinin üretim ilişkilerinde dikkate değer bir yeri olduğu belgelerdeki bazı kayıtlara dayanarak söylenebileceği gibi, dönemin genel ekonomik koşulları göz önünde bulundurularak da anlaşılabilir.

BİBLİYOGRAFYA

- Beckman, G., *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta 1996
- Daddi, F.P., *Mestieri, professioni e dignita nell'Anatolia ittita*, Roma 1982
- Esin, U., *İlk Üretimciğe Geçiş Evresinde Anadolu ve Güneydoğu Avrupa II*, İstanbul 1981
- Friedrich, J., *Staatsvertrage des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache*, 1.Teil (SV I), Leipzig 1926
- Friedrich, J., *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952
- Friedrich, J., *Hethitisches Wörterbuch, I.Ergänzungsheft*, Heidelberg 1957
- Goetze, A., "Hittite Rituals Incantations and Description of Festivals," *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament (ANET)*, ed. by J.B. Pritchard, Princeton 1969, s.346-361
- Hoffner, H.A., *The Laws of the Hittites, A critical edition*, Leiden-New York-Köln 1997
- İmparati, F., *Hitit Yasaları*, çev. E.Özbayoğlu, Ankara, s.1992
- İmparati, F., "Private Life Among the Hittites," *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. I, New York 1995, s.571-586
- Klengel, H., "The Economy of The Hittite Household (É)," *Oikumene* 5(1986), s.23-31
- Neufeld, E., *The Hittite Laws*, London 1951
- Rüster, Ch.-Neu, E., *Hethitisches Zeichenlexikon (HZL)*, Wiesbaden 1989
- Schwartz, B., "A Hittite Ritual Text," *Or.* 16(1947), s.23 vd.
- Ünal, A., "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö. 2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunları," *Anadolu* 22(1989), s.17-37
- Ünal, A., "Yakılıp Yıkılan Eski Anadolu Kentlerinin Akıbeti: Hitit Göçleri ve Hitit İşgalinin Anadolu İskan Tarihinde Doğurduğu Demografik Sonuçlar," *Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, İstanbul 1995, 367-372
- Yrd. Doç. Dr. Turgut Yiğit